

Uurimus edela- läänemeresoome keeltest

Patrick O'Rourke. Lounaisitämerensuomi: lounaisten itämerensuomalaisten kielten murteellinen kehitys. (Dissertationes philologicae uralicae Universitatis Tartuenssis 25.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2025. 367 lk.

Uurali keelkonna jagunemine kuueks haruks oli pikka aega, enam-vähem kuni XX sajandi lõpuni, üldtunnustatud käsitus. Need harud olid idast läände samojeedi, ugri, permi, volga, läänemeresoome ja saami. Volga haru, kuhu kuuluvad mari ja mordva keeled, on alati olnud problemaatiline. Mordva keelte ja mari keele eraldiseisvat arengut ilma ühise volga algkeeleta oletati juba 1960. aastatel.¹ Nüüdseks on seatud kahtluse alla ka ugri haru olemasolu.² Välja on pakutud uus binaarne jaotus soome-permi ja ugri-samojeedi haruks.³ Idapoolsete keelte hargnemise spetsiifilised probleemid ei puutu siinkohal asjasse, piisab teadmisest, et läänemeresoome haru iseseisvat olemasolu ei ole kunagi kahtluse alla seatud. Küll aga puudub üksmeel selles, milline on läänemeresoome keelte sisemine taksonoomia. See on olnud keeruline probleem alates

XIX sajandist, mil koostati esimesed läänemeresoome keelepuud.⁴

Pikka aega oli üldiselt aktsepteeritud läänemeresoome keelte jaotus lõunarühmaks (liivi, lõunaeesti, eesti ja vadjakeel) ning põhjarühmaks (sh soome, karjala, lüüdi ja isuri keel). Jaotus põhines tunnustel, nagu õ-häälik, tingiva kõneviisi tunnus *-ks* ning mitmed teised jooned, mis esinevad lõunapoolsetes, kuid mitte põhjapoolsetes läänemeresoome keeltes. See liigitus seati kahtluse alla 1970. aastatel, kui pakuti välja algäänemeresoome keele jagunemine kolmeks haruks, mida hiljem hakati nimetama lõuna-, põhja- ja ida-algäänemeresoome keeleks.⁵

Hiljuti on binaarne jaotus taas esile kerkinud, kuid uuel kujul: see ei ole enam põhja-lõunasuunaline, vaid esmane eristus tehakse „sisemaise” ning „ranniku” algkeele vahel: esimesest arenes välja lõunaeesti keel,⁶ teisest ülejäänud läänemeresoome keeled.⁷ „Ranniku-läänemeresoome” jagunes seejärel Soome lahe ja Liivi lahe haruks, millest viimane kujunes liivi keeleks (mis oli lõunaeesti järel teine eraldunud keel). „Soome lahe läänemeresoome” omakorda jagunes põhjaläänemeresoomeks, mis meid siin lähemalt ei puuduta, ning keskäänemeresoomeks, millest arenesid vadjakeel ja põhjaeesti keel.

⁴ Ülevaate neist puudest leiab siit: E. Szij, *Finnugor hol-mi I*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1990.

⁵ T. Itkonen, Välikatsaus suomen kielen juuriin. – *Virittäjä* 1983, kd 87, nr 2, lk 190–229; nr 3, lk 349–386.

⁶ Selle pakkus esmakordselt välja Pekka Sammallahti: P. Sammallahti, *Suomalaisten esihistorian kysymyksiä*. – *Virittäjä* 1977, kd 81, nr 2, lk 133.

⁷ Vt P. Kallio, *The diversification of Proto-Finnic*. – *Fibula, Fabula, Fact: The Viking Age in Finland*. (Studia Fennica Historica 18.) Toim J. Ahola, Frog, C. Tolley. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2014, lk 155–168. <https://doi.org/10.21435/sfh.18>

¹ Vt I. Erdélyi, *Neuere Forschungen zur Urgeschichte der Wolgafinnen*. – *Ural-Altäische Jahrbücher* 1969, kd 41, lk 286–291.

² J. Saarikivi, *The divergence of Proto-Uralic and its offspring: A descendent reconstruction*. – *The Oxford Guide to the Uralic Languages*. Toim M. Bakró-Nagy, J. Laakso, E. Skribnik. Oxford: Oxford University Press, 2022, lk 49. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198767664.003.0002>

³ J. Häkkinen, *Kantaauralin ajoitus ja paikannus: perustelut puntarissa*. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 2009, kd 92, lk 9–56. <https://doi.org/10.33340/susa.82020>

Genealoogiliselt ei ole põhjaeesti ja liivi keel seega eriti lähedased (samuti pole seda põhja- ja lõunaeesti keel).

Läänemeresoome keelte genealoogia teeb keerukaks peamiselt kolm asjaolu: 1) hargnemised ei ole kuigi vanad, mistõttu keeled on endiselt lähisugulased, mis omakorda raskendab neid eristavate isoglosside leidmist; 2) paljud isoglossid ei moodusta selgeid kimpe, vaid ristuvad üksteisega nii ida-lääne kui ka põhja-lõuna suunal, ning 3) pärast hargnemist on keelevariantide vahel olnud palju kontakte ning lähisugulaste kokkupuude viib sageli ühtlustumise ja tunnuste ülekandumiseni, mida mittesugulaste kontakt tavaliselt kaasa ei too.

Läänemeresoome kui omaette haru olemasolu uurali keelkonnas üldiselt ei vaidlustata, kuid keelte täpne liigitus ja nende areng läänemeresoome algkeelest on märksa vaieldavam teema. Praegu puudub üksmeel isegi selles, mitmele keelekujule tuleks omistada iseseisva keele staatus (kuigi see on eraldi sotsiolingvistiline küsimus).

See pikavõitu sissejuhatus oli vajalik, et paigutada Patrick O'Rourke'i doktori-väitekirja läänemeresoome keelte taksonoomia arengu konteksti. Nagu väitekirja alapealkiri osutab, on O'Rourke'i eesmärk uurida „edelaläänemeresoome” keelte (termin, mida varem on kasutatud väga harva) murdelist arengut. Selle all peab ta silmas liivi keelt (nii Kuramaa kui ka Salatsi keelekuju) ning eesti saarte ja läänemurret, kuigi pigem uurib ta nende võimalikke ühisjooni.

Väitekirja koosneb katuspeatükist ja viiest artiklist, millest kaks on O'Rourke kirjutanud koos oma juhendaja Karl Pajusaluga. Kaks esimest artiklit, mis ilmusid 2016. ja 2020. aastal, käsitlevad liivi jooni ja laensõnu eesti murretes. Kolmas artikkel (2022) on pühendatud küsimusele, mida võiks tähendada „edelaläänemere-

soome” – kas see on areaalne või geneetiline rühmitus. Neljas artikkel (2024) käsitleb denominaalseid tuletusliiteid *-As (: *-Aha-), *-kAs ja *-kkAs ning viies (2025) liivi keele *i*-lõpulisli omadussõnu.

On selge, et O'Rourke'i arusaamad on aastate jooksul muutunud. Kolmandas artiklis on ta veel seisukohal, et liivi keele ning eesti saarte ja läänemurde ühisjooned on sekundaarsed areaalsed tunnused, mis võivad tuleneda lõunapoolsete läänemeresoome keelte kujunemisest murdekontiinumiks pärast eespool mainitud lahknemisi. Ent väitekirja sissejuhatuses väidab ta, et tema leitud liivi ning eesti saarte ja läänemurde ühisjooned ei jäta talle muud võimalust kui postuleerida „edelaläänemeresoome” haru olemasolu.

See on põhimõtteliselt sama mis varem välja pakutud „Liivi lahe läänemeresoome keel”, ainult et see ei arenenud aja jooksul lihtsalt liivi keeleks, vaid jagunes algliivi keeleks ning eesti saarte ja läänemurde ühiseks algmurdeks. Kui see haru tõepoolest eksisteeris, oleks selle olemasolul tõsiseid tagajärgi ka põhjaeesti keele ühtsusele: kui saarte ja läänemurre tuleks põhjaeesti keelest eraldada, siis tuleks põhjaeesti taksonoomia ümber kirjutada. Sellele küsimusele O'Rourke aga eriti tähelepanu ei pööra.

O'Rourke esitab oma ettepaneku toeks 14 foneemilist, seitse morfoloogilist ja seitse morfosüntaktilist tunnust. Lisaks pakub ta välja 50 leksikaalset tunnust, mis peaksid olema ühised liivi keelele ning eesti saarte ja läänemurdele. Iga tunnuse juures on kaart, mis näitab, mis kihelkonnas see esineb. Tunnuste käsitlus peegeldab autori põhjalikke teadmisi liivi ja eesti keele ajaloost ning on väga muljetavaldav.

Erineva leviku tõttu ei ole aga kõik käsitletud tunnused võrdselt veenvad. O'Rourke peab tunnistama, et 14 foneemilisest tunnusest on tõendatav ainult häälikumuutus **au* → *ou*. See esineb liivi

keeles ja Lääne-Hiiumaal ning Sõrve poolsaare murrakus (**au* → *ɔu* ka mõnes teises Lääne-Eesti murrakus), samuti Ruhnu rootsi, baltisaksa ja Eesti jidiši keeles, kuid pole kindel, et baltisaksa häälikumuutus on areaalne.

Sama kehtib morfoloogiliste tunnuste kohta, kus seitsmest tunnusest on tõendatav ainult ainsuse kolmanda isiku asesõna osastav *tend* ~ *tänd* (vrd Kuramaa liivi *tānda* ja Salatsi liivi *tāmd* ~ *tänd* ~ *tend* 'teda'), mis esineb laialdaselt Lääne-Eesti edelapoolsetes murretes, ning denominaalsed sufiksivormid *-*As* (: *-*AhA-*), *-*kAs*, *-*k̄kAs*, mis võiksid toetada edelaläänemeresoome haru olemasolu. Morfosüntaktiliste tunnuste seas ei ole ühtki sellist, mis vastaks O'Rourke'i seatud rangele standarditele (nt tunnus *-ja* ~ *-je*, nagu Tahkuranna *ta tegeja* ~ *tegeje* 'ta tegevat', on tõenäoliselt tingitud suhteliselt hilisest liivi substraadist või superstraadist, ning omastava sihitise kasutamine Häädemees-tes, samuti Hiiumaal ja Noarootsi ümbruses, võib vastavalt seletuda liivi või rootsi substraadi mõjuga).

See ongi O'Rourke'i käsitluse peamine probleem: kuigi konsensus puudumine läänemeresoome taksonoomia küsimuses võimaldab või lausa nõuab uurimistööd ning O'Rourke'i teemavalik on seetõttu tervitatav, vajavad tema avastatud tun-

nused täiendavat tuge. Paljudel juhtudel saab neid seletada ka ilma edelaläänemeresoome haru teooriat püstitamata, kuid see ei takista O'Rourke'i väitmast, et isegi kui paljud mainitud tunnused ei tõenda edelaläänemeresoome haru olemasolu, on need vähesed, mida ta ei ole sunnitud kõrvaldama levikuprobleemide või hilisema kontakti tõttu, piisavad tema hüpoteesi toetamiseks.

Teine levikuprobleem, millele O'Rourke viitab ja mida on artiklites eri ulatuses käsitletud, on lõunaeesti, eriti mulgi keele suhe tema välja pakutud edelaläänemeresoome haruga. Mitmed tunnused, näiteks **e* > *i* kõrgenemine, prepalatalisatsioon, vokaalide redutseerumine ja *v* kadu, esinevad laialdaselt ka lõunaeesti keeles, mistõttu O'Rourke väidabki, et mulgi keel võis olla ülemineku- murre lõunaeesti ja edelaläänemeresoome keele vahel. Seda teemat on kindlasti vaja täiendavalt uurida.

Läänemeresoome keelte taksonoomia asjus pole viimast sõna veel öeldud. Seetõttu on Patrick O'Rourke'i hüpotees oluline, sõltumata sellest, kas tema julget ettepanekut toetavad tunnused on veenvad.

ROGIER BLOKLAND